

Преподавать экономику в школе в настоящее время необходимо и интересно, так как экономические знания обязательно будут востребованы самой жизнью.

ЛИТЕРАТУРА

1. Королева И.С. Мировая экономика: Глобальные тенденции за 100 лет. – М.: "Ютта", 2009.
2. Н.А. Зайченко. "Экономика. Задачи, упражнения, тесты, кроссворды" Санкт-Петербург 1998 год.

ЫБЫРАЙ АЛТЫНСАРИН МҰРАЛАРЫ БҮГІНГІ ОҚЫТУ ҮРДІСІ

Сеитова Г.Н.

Н.Наушабаев атындағы мектеп

Қазақ халқының ұлы перзенті, қазақ жерінде оқу-ағарту ісін жүзеге асырған қазақ зиялыларының көшбасшысы, тұңғыш халық ағартушысы қоғамда өзгерісті жасау жолында талмай күрескен, сөйтіп халық игілігі үшін жан аямай еңбек етудің үлгісін көрсеткен. XIX ғасырдың екінші жартысындағы аса көрнекті ағартушы – демократ Ыбырай Алтынсарин, Қазақстандағы қоғамдық ой-пікірдің өркендеу тарихында үлкен орын алды. Ол жас ұрпақты тәрбиелеу мәселесіне ерекше көңіл бөлді. Қазақ даласындағы аумалы – төкпелі заманда ұрпақ болашағын ойлап, балалар мен жас жеткіншектердің тағдырына терең үңілген ағартушы.

Ыбырай Алтынсариннің халық – ағарту ісіне жолдама алып алғаш аттануы.

Мектепті үздік бітірген ол 1857-1859 жылдары арасында өз атасы Балқожа бидің писері (қағаз көшіруші) болады да, 1860 жылы Орынбор облыстық басқармасына кіші тілмаштыққа орналасады. Кейіннен өз қалауы бойынша Торғай қаласындағы бастауыш мектепке мұғалім болып келеді, ел ішінде орын алған сауатсыздық пен білімсіздікке қарсы ашық күреседі.

Осы кезден бастап, бұл бағыттағы асыл арманы Алтынсариннің ағартушылық педагогикалық қызметі басталады. Сонымен бірге, Ресейде басталған азаттық қозғалыстың өрлеу кезеңінде қазақ ағартушыларының демократиялық идеяларының белсенді жаршысы болды. Ағартушылық қызметінің алғашқы қадамдарында кездескен кедергілердің бірі – ол кездердегі шалғай түкпірдегі мектеп ашудың қиындығы, қаражат, мектеп үйі, оқу құралдарының жетіспеуі. Оның үстіне осындай ізгілікті іске қараңғы орта облыстық басқармадағылар да, жергілікті әкімшілік те салқын қарайтыны, оқу мен білімге деген надан әкімдердің еңжарлығы да болды. Бірақ соның бәрі оның талабын қайтара алмады, ағартушылық идеямен қанағаттанған. Ыбырай халықтың мұң-мұқтажы мен арман -тілегін орындау мақсаты оның көздеген мақсаты болып сол арманға жетуге құлшына кірісті. Ол мектеп ашуға ел-елді аралап қаражат жинауға кірісті.

Сонымен, Ы.Алтынсарин Қазақстандағы әлеуметтік-педагогикалық мәселелерді шешудің басты жолдары мен негізгі ұстанымдарын ұсынды. Іргесі қаланбақшы алғашқы мектеп құрылысын, тұңғыш берілетін білімнің бағыт-бағдарын айқындады, қалың бұқараға оның мазмұны мен маңызын түсіндірді, бастауыш мектепке қажетті оқу құралдарын дайындады.

Ы.Алтынсарин өзі ашқан мектептерде ана тілінің таза оқытылуына көңіл бөліп, тілашар ретінде халықтың ауыз әдебиетін пайдаланып, өзі де ұрпақ тәрбиесіне арналған әдеби шығармалар жазды. Сол әдеби шығармалары арқылы тіршіліктің өзекті мәселелерін көтеруге бет бұрды.

Әдебиетке тың тақырыптар әкеліп, озық ойлар енгізді. Шиеленіскен тартыстар, сол бейнелер, бұрын болмаған жанрлар арқылы әдебиетті мазмұн жағынан ғана емес түр жағынан дамытты.

1860 жылы Орынбор бекінісінде (Торғай) қазақ балалары үшін мектеп ашу тапсырылды, әрі сол мектепке орыс тілінің мұғалімі болып белгіленеді. Ыбырайдың бүкіл өмірін арнаған ағартушылық-педагогтық қызметі осылай басталады. Тікелей өзінің араласуымен халықтан жинаған қаржыға мектеп үйін және интернат салып, 1864 жылы 8 қаңтарда мектептің жаңа ғимаратын салтанатты түрде ашады. Ұстаздық – ағартушылық қызметке қоса Ыбырайға басқа да жұмыстарды атқару жүктеледі. Орынбор генерал-губернаторының тікелей тапсыруы бойынша Торғайда төрт рет уездік судья болып (1868-1874), Торғай уездік бастығының аға жәрдемшісі (1876-1879) қызметін атқарады. Ы.Алтынсарин инспекторлық қызметке кіріскен соң оқу-ағарту жұмыстарын одан әрі жандандырып, Елек, Қостанай, Торғай уездерінде бір-бірден екі кластық орыс-қазақ мектептерін ашады, оларды қажетті

кітаптар мен жасақтайды. Әсіресе, елді көшпелі өмір салтына баулып, Ресейдің халық - ағарту жүйесін жаңа үлгілі білім беру тәсілін ұсынады.

Нәтижесінде, 1888 жылы 10 сәуірде Орскіде бастауыш мектептер үшін қазақ жастарынан оқытушылар даярлайтын мұғалімдер мектебі ашылады. Ыбырай мұнан әрі қазақ жастары арасынан экономика, ауыл шаруашылығы, қол өнер кәсіпшілігі салаларына қажетті мамандар даярлайтын училищелер ашуға көп күш жұмсайды. Тіптен, Қостанайдан ашылатын ауыл-шаруашылық училищесіне өзінің иелігіндегі жерін беретіні туралы өсиет қалдырады. Ыбырайдың қазақ қыздары үшін Қостанайда, Торғайда, Қарабұтақта, Ақтөбеде мектеп-интернат аштыруының тарихи мән-маңызы зор болды.

Ыбырай оқу-ағарту жұмыстарына өз заманының ең озық әдістемелерін қолдана отырып, білімнің балаларға ана тілінде берілуіне айрықша мән береді «Қазақ христаматиясы» атты оқулық, «қазақтарға орыс тілін үйретудің бастауыш құралы» атты дидактикалық оқу құралын жазды. Бұл кітаптарындағы оқушыны Отансүйгіштікке, еңбекке, кісілікке – тәрбиелейтін ғибратты шығармалары ешқашан да өзінің мән-мағынасын жоймақ емес.

Тек қана оқу-ағарту жұмыстары емес, Ыбырай сонымен бірге сол кездегі қоғамдық – саяси өмірге сергек араласып, ғылым-білімге, еңбек пен өнерге, дінге, этнографияға қатысты мақалалар жазды. Оның, әсіресе, көркем еңбектері қазақ әдебиетінің қалыптасуына айрықша ықпал етеді.

Ы.Алтынсариннің балаларға тигізген пайдасы жайында мағлұмат беретін болсақ, Ыбырайдың әдеби туындылары балалар дүниесіне өте жақын. Сондықтан да «қазақ балалары әдебиетінің атасы» деп танылған. Оның шығармалары мұғалімдер даярлайтын оқу орын-дарында кең көлемде оқытылады. Мектеп оқулықтарына да енгізілген. Өңгімелерінің идеялық нысаны жағынан жүйелер болсақ, еңбекті сүю, қадірлеу жақсы мінез - құлыққа бағыттау, халқын сүю, қадірлеу, мейірімділік пен (ана-бала) перзенттік парыз, т.б. өмірдің өзекті мәселелерін қамтығанын көреміз.

Сонымен қатар қазақ жастарын білім алуға, мәдениеттің жаңа дәстүрлерін игеруге, бойға сіңіруге шақырады.

«Кел, балалар, оқылық!» өлеңінде ақын қазақ ауыз әдебиетінің дәстүрлерін шебер пайдаланып, білім мен надандықты, жақсылық пен жамандықты қатар алып, салыстырып отырды.

*1) Істің болар қайыры,
Бастасаңыз аллалап.
Оқымаған жүреді,
Қараңғыны қармалап.*

*2) Надандықтың белгісі,
Еш ақылға жарымас.
Жөн білмеген адамға,
Қыдыр ата дарымас.*

Бұл өлеңнің айрықша құндылық қасиеттерінің бірі – оның халық дәстүрі, халықтың ұғым өлшемі негізінде жазылғандығында. Ал «Өнер – білім бар жұрттар» өлеңінде сол тұстағы ғылым мен техниканың ең басты жаңалықтары толық қамтылып, өнер мен білімге қолы жеткен халықтың экономикалық жағынан озықтығын әр салада көрсетеді. Мысалы:

*Өнер – білім бар жұрттар,
Тастан сарай салғызды.
Айшылық алыс жерлерден,
Көзіңді ашып жұмғанша.
Жылдам хабар алғызды.*

*Аты жоқ құр арбаны,
Мың шақырым жерлерге.
Күн жарымда барғызды,
Адамды құстай ұшырды,
Мал істейтін жұмысты.
От пен суға түсірді.*

Ыбырай Алтынсариннің бір алуан өлеңдері әлеуметтік мәселелерге айналған. Бұған «Өсиет өлеңдер», «Әй, жігіттер» тәрізді т.б өлеңдерді айтуға болады. Мұндай өлеңдері биік адамгершілік тұрғысынан ұрлық-қарлықты, әділетсіздіті сынап, еңбексіздік, естілікті салттардың зияндығын көрсетіп, адал-еңбектің адамгершілік мінез-құлықтың артықшылықтарын бейнелейді.

Мысалы:

*Араз бол, кедей болсаң, ұрлықпенен,
Кете бар, кессе басың, шындықпенен.
Қорек тал бейнеттен де, тәңірім жәрдем,*

Телмірме бір адамға мұңдықпенен.

*Өй, жігіттер, үлгі алмаңыз
Азған елдің ішінен
Алыс-алыс қашыңыздар
Зияндасты кісіден.*

*Жақсыны көзден салмаңыздар,
Жақсыдан қапыл қалмаңыздар....*

Ыбырайдың мұндай өлеңдері бүгінде ескірді, мән-мағынасы көнерді деп айта алмаймыз.

Ақынның бірлі-жарым өлеңдері табиғаттың сұлу көріністерін суреттеуге арналған. Мұндай лирикалық өлеңдер Ыбырайға дейін қазақ әдебиетінде кездеспейтін. Өйткені пейзаждық лирика, көбінесе, жазба әдебиетке тән. Табиғат сұлулығын жырлау - орыс әдебиеттерінде, т.б. елдердің әдебиеттерінде ХҮІІІ ғасырдан келе жатқан дәстүрлердің бірі.

Ыбырайдың «Жаз», «Өзең» өлеңдері көркемдік келісім жағынан, нәзік лиризімімен оқушының жан дүниесінде жайдары сезім туғызып, көңілді әсер қалдырады. Ақын бұл жерде табиғат көрінісін жалаң қызықтау мен шектелмейді, адам өмірімен қоршаған ортамен тығыз байланысты жырлайды. Ыбырайдың табиғат тақырыбындағы өлеңдерінен ақындық шеберлігі көрініп тұр. Зерттеушілер бұл өлеңдердің халық арасында кеңінен таралғанын атап көрсетеді. Содай-ақ ағартушы ғалым бала тәрбиесіндегі ананың еңбегіне ерекше мән беріп, ана махаббатын терең сезіммен жырлап, сол арқылы баланың ата-ана алдындағы перзенттік парызын есіне салып, ғибратты сөздер, пайымды ойлар айтқан. Бұл өлеңдерді біз бастауыш сыныптардан-ақ жатқа айтып жүрміз («Бұл кім?», «Ананың сүйюі», «Балғожаның хаты»....):

Ыбырай Алтынсариннің жемісті еңбек етіп, едәуір жақсы шығармалар қалдырған саласының бірі-проза жанры болды. Оның «Бай баласы мен жарлы баласы», «Қыпшақ Сейтқұл», «Киіз үй мен ағаш», «Надандық» т.б. бірсыпыра шығармалары қоғамдық өмірдің әр алуан жақтарын суреттеуге арналған. Бұл еңбектерінде жазушы өз дәуірінің елеулі мәселелерін көтере отырып, еңбекші халықтың қоғамдық санасын оятуды, тәрбиелеуді мақсат етеді.

«Бай баласы мен жарлы баласы» – Ыбырай шығармаларының биік шыңы. Ол, біріншіден, озық ойларының жемісі, әңгіме оқушыны еңбек етуге, өмір сырын ұғына түсуге бағыттайды. Үсеннің – ісәрекетін жазушы сүйсіне жазады. Асан мен Үсенді салыстыра отырып олардың адамдық қасиеттерін еңбек қатысына қарай бағалайды. Бұл әңгімеден сол дәуірдің өмір көріністерін көшпелі тұрмыстың беймаза тірлігін көреміз. Қазақ энциклопедиясы жазушының бұл әңгімесін орыстың сол кездегі ойлы адамдарының аударғанын Н. Иванов деген журналистің орыс тіліне аударып, «Родник» журналының 1890 жылғы 6-санында жарияланғанын атап көрсетеді.

Көркем әдебиеттің күрделі жаныры-әңгіме екені белгілі. Өйткені үлкен жанырдағы шығармаларға ойылатын талаптар, әңгіме, новелла тәрізді шағын шығармаларға да қойылады. Бұл тұрғыдан алғанда Ыбырайдың әңгімелер түрі мен мазмұны бірлігін сақтай отырып, негізгі мәселені жинақы, тартымды, әсерлі жеткізеді. Өзінің озық идеяларын жеткізуде жазушы халық тілінің байлығын пайдалана білді. Оның шығармаларының бұндай қасиеттері олардың жастарға да, үлкендерге де ортақ екендігін көрсетеді. Ыбырай Алтынсариннің айтулы шығармаларының бірі- «Қыпшақ Сейтқұл». Сейтқұлдың іс-әрекетінен оның өмірге жаңаша талаппен қарайтындығы байқалады. Жер шаруашылығымен айналысуы, бұл кәсіптің тиімді тәсілдерін қолдануы (шығыр салу, арық қазу, т.б.), сөйтіп, оның айналасындағылардың орташа тіршілік етуге жетуінің өзі бірліктің, еңбектің нәтижесі екендігін сыйпаттайды. Әңгіменің тәрбиелік жағы- осындай жаңашыл бағытында.

Ыбырайдың еңбектері мен шығармалары біздің заманымызда ғана дұрыс бағаланып, жиналуда, шын мағынада зерттелуде. Сөйтіп, мәдениетіміздің мол қазына, дәлетіне айналууда. Сондықтан Ыбырай өшпес даңққа ие. Оның ардақты есімін бүгінгі өрендер түгел, болашақ ұрпақтар да есінен шығармайды. Өзінің өнегелі өмірі, тынымсыз ізденісі, жан-жақты таланты арқылы танылған Ы. Алтынсарин шығармаларының қазақ әдебиеті тарихында алатын орны зор. Қазақ халқының тарихында аса көрнекті орын алған Ыбырай Алтынсарин, жаңашыл, дарынды ағартушы ғана емес, халқымыздың теңіздей толқып тасыған інжу – маржан жырларын жақсы біліп, еңбегіне арқау еткен. Сөйтіп, өзі өмір сүрген дәуірдің мұрат – мүдделерінің кәдесіне, ұрпақ тәрбиесіне жарата білген тұлға.

Қорыта келетін болсақ, Ы.Алтынсарин – реалист жазушы, ағартушы педагог, қазақ балалар әдебиетінің негізін салушы, тіл тазалығы үшін күрескен, тұңғыш кемеңгер.

Көрнекті әдебиетші, ғалым Қ. Жұмалиев өзінің «XVIII – XIX ғасырлардағы қазақ әдебиеті» деген ғылыми-зерттеу еңбегінде педагог-жазушыға: «IX ғасырда қазақ даласынан шығып, орыс, Еуропа мәдениетіне қол жеткен оқымысты, халық ағартушылар дәрежесіне көтерілген әрі педагог, әрі ақын-жазушы Ы.Алтынсариннің өз халқының келешегі үшін істеген еңбегі зор», – деп баға берді.

Оның еңбектері жан-жақты зерттеліп, ондаған ғылыми-зерттеу еңбектер жазылған, докторлық, кандидаттық диссертациялар қорғалды. Қазақ әдебиетінде педагог-жазушының көркем бейнесі жасалуда. Мысалы, белгілі ақын Ғафу Қайырбеков «Дала қоңырауы» поэмасы, ...М. Ақынжанов «Ыбырай Алтынсарин.» пьесасын, Жайсанбек Молдағалиев «Алғашқы ұстаз» романын жазды. Кинофильм түсірілген. Қостанайда оған арналып ескерткіш орнатылған, дарынды оқушыларға арналған Ыбырай Алтынсарин атындағы мектеп-интернаты, кітапханасы мен мұражайы ашылып қызмет етуде, сонымен бірге Ыбырай Алтынсарин кесенесі және көше атауы да бар.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. Ы. Алтынсарин 2 томдық жинағы (1 том).
2. Ы.Алтынсарин тағылымы. М. Жармұхамедов, Алматы баспасы 1991ж.
3. Тарихи тұлға тағылымы. Ә. Дербісәлин, Арда баспасы 2005 ж
4. Алтынсариннің таңдамалы педагогикалық мұралары, С. Қалиев, Қ. Аюбаев, С. Қалықова, М. Смаилова, Рауан баспасы 1991ж.

Ы.АЛТЫНСАРИН – БІЛІМ САЛАСЫНЫҢ САҢЛАҒЫ

Сейдағалиева Г.

Жангелдин ауданы «Ш.Уәлиханов атындағы Торғай орта мектебі» ММ-сі

Әр халықтың болашаққа бет алған тарихи даму жолында жарық жұлдыздай болып бағыт- бағдар сілтеген, сөйтіп, сол ұлттың, халықтың тарихында есімдері ерекше аталатын зор тұлғалар болатыны айқын.Өзінің халқы үшін көшкен азаматтық ғұмыры, атқарған жарқын істерімен халық есінде қалған және бір данышпан перзенті бар, ол- тұңғыш ағартушы, педагог-жазушы Ыбырай Алтынсарин.

Педагог-жазушының ізденіске, күреске толы өмірінің баршамыз үшін, әсіресе өмір босағасынан енді аттаған жастар үшін ғұмырын халыққа арнаудың өшпес өнегесіндей танылуы, солай қабылданылуы заңды. Өйткені ол өзіне дейін толғағы әбден жеткен, бірақ шешімін таппаған бірсыпыра әлеуметтік мәселелерді бірінші болып қолға алып, алғаш іске асырды.

Қазақ даласында бірінші болып мектеп ашып, білім шырағын жағу, ана тілінде оқыту секілді халық өмірінде бұрын-соңды болмаған зор әлеуметтік мақсаттарды орындау

Ы. Алтынсаринге, әрине, ол кезде оңайға түскен жоқ. Өйтсе де, халқын сүйген, сүйген де оның жарқын болашағына шексіз сенген патриот, жігерлі күрескер Ы. Алтынсарин: «Ал енді құдай басыма не салса да, мен күшімнің жеткенінше туған еліме пайдалы адам болайын деген негізгі ойымнан, талабымнан еш уақытта да қайтпаймын», – деп Н.И.Ильминскийге (1884 жылдың 14 сентабрі) сеніммен жазғанындай, сан-сала қиындықтармен табанды күресе жүріп, әрі орыс достарының, әріптестерінің көмегін, ақыл-кеңесін де пайдалана отырып, осындай қажырлы еңбегі, күресі арқасында 1864 жылы қазақ сахарасының төрінде бұрын құлаққа шалынбаған жаңа әуен-балаларды білімге, өнерге шақырған қоңырау үні тұңғыш рет естілген еді. Бұл ұлы мақсатқа ғұмырын арнаған жас ағартушының осы жолдағы алғашқы жеңісі, ал қазақ халқының өміріндегі әлеуметтік маңызды тарихи оқиға болатын. Сондықтан да болар, Ыбырай Алтынсарин бұл қуанышын (дұрысы жеңісін) Н.И.Ильминскийге жазған хатында: «Осы жылы (яғни 1864 жылы) январьдың 8 күні менің көптен күткен ісім орнына келіп, мектеп ашылды, оған14 қазақ баласы кірді, бәрі де жақсы, есті балалар. Мен балаларды оқытуға,қойға шапқан аш қасқырдай, өте қызу кірістім. Бұл балалар да менің айызымды қандырып, не бәрі үш айдың ішінде оқи білетін және орысша, татарша жаза білетін болды...» – деп айрықша мақтаныш сезіммен жазды.

Тұңғыш білім отауының босағасын алғаш аттаған он төрт баланың есімдері бізге беймәлім болғанымен, олардың жұдырықтай жүрегін билеген сезімдері соншалықты таныс,ыстық қой.

Ы.Алтынсарин балаларды тәрбиелеуде, олардың ой-санасына қозғау салып жетілдіруде өзінің педагогикалық идеясын іске асыру үшін, алдымен балалар әдебиетінжасауға бет бұрды.

Ы.Алтынсарин – «Қазақ хрестоматиясы» (1879) деп аталатын ана тіліміздегі тұңғыш оқулықтың авторы. Бұл қазақ халқы үшін, әсіресе, оның жас ұрпақ балалары үшін тың жа-